

Romanizace

Termínu *romanizace* by v češtině odpovídal výraz „**pořímšťování**“, tedy šíření jazyka, kultury, společenských hodnot, organizace společnosti, náboženství apod. na nově získaných územích (válkou, formou dědictví, smlouvou). Nás samozřejmě nejvíce zajímá jazykový aspekt romanizace.

EXPANZE ŘÍMA

Šíření latiny a římské kultury bylo spjato s politickou a vojenskou expanzí. Připomeňme si alespoň stručně chronologii dobývání jednotlivých území (opomíjíme velkou část dobývání Itálie, které proběhlo v předchozích letech):

- 272 př. Kr. Velké Řecko
- 241 př. Kr. Sicilia
- 238 př. Kr. Sardinia et Corsica
- 197 př. Kr. Hispania
- 168 př. Kr. Macedonia
- 167 př. Kr. Ilyricum
- 146 př. Kr. Africa a Achaia (Řecko)
- 129 př. Kr. Asia (Malá Asie)
- 118 př. Kr. Gallia Narbonensis
- 81 př. Kr. Gallia Cisalpina
- 51 př. Kr. Gallia Transalpina
- 30 př. Kr. Aegyptus
- 15 př. Kr. Rhaetia a Noricum
- 10 po Kr. Pannonia
- 17 po Kr. Cappadocia
- 43 po Kr. Britannia
- 107 po Kr. Dacia

Rok uvedený v přehledu však v žádném případě neznamená ovládnutí celého území. Dobývání Hispánie např. začalo v roce 218 př. Kr. a skončilo až roku 19 př. Kr., kdy císař Augustus ovládl vzbouřené Kantaberce a Asturce.

JAK ROMANIZACE PROBĚHLA?

Historická zkušenost nám říká, že podobné procesy jsou často spojeny s nátlakem, diskriminací a represivními opatřeními všeho druhu. Tím spíše předpokládáme násilné metody u Římanů, kteří nemají v tomto směru právě nejlepší pověst.

Pro nepoučené lidi proto může být překvapující, že **romanizace** jako celek **měla nenásilný průběh**. Výjimky samozřejmě nejsou vyloučeny, z hlediska šíření jazyka je však důležitá obvyklá praxe. Římané nevnucovali národům na získaných územích ani svůj jazyk ani náboženství. Původní obyvatelé však brzy měli **o latinu zájem sami**, protože jedině tak se mohli uplatnit v **obchodu**, **správě**, čerpat z římské **kultury** atd. Určitou podobnost by bylo možné spatřovat v expanzi angličtiny v dnešním světě.

Postup Římanů při získávání nových území

Nenásilný průběh romanizace se zdá méně překvapivý, pokud si uvědomíme, jak Římané při podmaňování nových území postupovali. S každým nově získaným celkem uzavírali **bilaterální smlouvu**, ve které byly stanoveny **podmínky pro tuto konkrétní oblast** (např. míra práv, zapojení do vojska, dávky atd.). Mezi jednotlivými územími tak mohly být značné roz-

díly. Je samozřejmé, že se do smluv promítala i ochota či neochota dané oblasti zapojit se do římské říše.

Po uzavření dohody Římané dosadili na dané území **státní správu**, která se však často omezovala na relativně **nízké počty úředníků a vojáků**. Mnohdy se ani nejednalo o souvislou síť, která by pokrývala celé nově připojené území. Pro Římany nebylo kulturní ovládnutí získaných území prioritou. Důležitá byla zejména politická loajalita, která umožňovala hospodářské a strategické využití dané oblasti. S rozšiřováním říše by navíc bylo udržování aparátu provádějícího násilnou romanizaci v praxi neproveditelné.

MÍRA ROMANIZACE A FAKTORY, KTERÉ JI OVLIVŇUJÍ

Míra romanizace je míra, do jaké obyvatelstvo konkrétního území přijalo za svou latinu a římskou kulturu. Při pouhém pohledu na rozdílnost jednotlivých provincií a na dobu jejich připojení k římské říši je zřejmé, že bude rozdíl v míře romanizace např. mezi Sicílií a Británií či Dácií.

Z jazykového hlediska je proces romanizace nesmírně důležitý pro pochopení vývoje latiny a vzniku románských jazyků. Je těžko myslitelné, že by integrace tolika mluvčích z tak rozdílných podmínek (množství jazyků, různě vyspělé kultury) latinu nějakým způsobem neovlivnila.

Často je však velmi těžké zjistit, do jaké míry byla latina ovlivněna na konkrétním místě a v konkrétním čase. Latinští autoři se bohužel regionálními zvláštnostmi jazyka a situací v provinciích příliš nezabývali. Jedná se spíše o náhodné zmínky, nikoliv o systematický popis. Do jisté míry lze použít teoretické principy a modely známé z moderní doby. Jedná se např. o výzkumy osvojování cizího jazyka, kreolských jazyků a pidginů, sociolingvistické výzkumy. Závěry o působení jednotlivých faktorů na vývoj latiny jako celku i latiny v jednotlivých oblastech vždy budou více či méně pravděpodobným modelem.

Faktory

Představme si, za jakých okolností romanizace probíhala a s jakou situací se Římané v jednotlivých oblastech setkali. Nezapomínejme také na celkové společensko-historické pozadí.

1. Doba romanizace

Mezi romanizací některých území uběhlo i několik století. Je samozřejmé, že i jazyk kolonizátorů byl odlišný. Stačí si představit češtinu před 300 lety.

2. Vliv substrátových jazyků

Na území římské říše žilo velké množství národů, které mluvily nejrůznějšími jazyky. Jazyk, kterým se na daném území mluvilo před příchodem latiny označujeme termínem **substrát** (stručný přehled substrátových jazyků viz níže).

Představme si, jak se všichni tito mluvčí postupně učí latinu. V dnešním světě můžeme spatřovat určitou paralelu v šíření angličtiny. Je známo, že dva anglicky mluvící lidé z různých částí světa si někdy vůbec nerozumí. Podmínky dnes a ve starověku jsou samozřejmě odlišné, a proto nelze prostě aplikovat poznatky o dnešní angličtině na latinu.

Stejně jako dnes, existovaly nepochybně i tehdy značné rozdíly mezi jednotlivými oblastmi v řadě parametrů (dostupnost vzdělání, celková kulturní úroveň, spojení s centrem atd.).

V procesu osvojování latiny musela existovat stádia bilingvismu. Hlavním problémem při zvažování možných vlivů substrátu je neznalost nebo nedostatečná znalost většiny substrátových jazyků. Nemáme bohužel k dispozici přesnější informace, a proto musíme užívat modelů známých z moderní doby.

3. Délka římské přítomnosti

Římská přítomnost na různých územích netrvala stejně dlouho. Nejedná se jen o to, kdy se které území stalo součástí říše, ale také o to, kdy se později Římané pod nátlakem různých kmenů a vnitřních problémů z daného území stáhli (v případě Británie to bylo např. v roce 410).

4. Kulturní úroveň obyvatelstva

Na **ochotu učit se latině** a přijmout ji jako svůj mateřský jazyk měla vliv i celková kulturní úroveň obyvatelstva na podmaněných územích. Na místech, kde byli Římané nositeli vyšší kultury, měli lidé větší motivaci se latinu naučit. Týká se to zejména **západních oblastí** římské říše. Naopak na východě, kde byla velmi silně zakořeněna řecká kultura, byla motivace lidí podstatně nižší. Míra romanizace tedy závisela i na **prestiži latiny** v jednotlivých oblastech.

5. Školství

Školy a šíření vzdělanosti obecně má zásadní význam nejen v procesu romanizace a vývoji latiny, ale ve vývoji jazyků vůbec. Představme si, že bychom neuměli číst a nikdy neviděli písemnou podobu českých slov. Vzpomeňme také potíže se zápisem cizích slov a jmen, která jsme v písemné podobě dosud neviděli. Psaná podoba jazyka působí jako „brzda“ ve vývoji jazyka. Změny probíhají pomaleji, než kdyby písemná forma neexistovala.

Je rovněž velmi důležité vědět, na co se při výuce latiny kladl důraz. Můžeme na to usuzovat ze spisů latinských gramatiků. Wright (2002: 304) uvádí, že největší pozornost byla věnována hláskosloví a jmenné morfologii. Při studiu těchto oblastí na základě psaných textů musíme mít vliv školy neustále na paměti. Větší přímou vypočítací hodnotu mají doklady z těch oblastí jazyka, kterým se škola tak systematicky nevěnovala. Podle Wrighta (2002: 327) to byla např. syntax. Naše vědomosti o školách a školství bohužel nejsou tak velké, jak by bylo potřeba.

Výsledkem školní výuky je společná souvztažná norma pro všechny mluvčí. Různé odchylky nemají takový dopad, pokud víme, jak „je to správně“.

6. Intenzita romanizace a její hloubka

Záleží také na tom, jak hluboko pronikli Římané a jejich společensko-kulturní zvyklosti do života lidí z nově získaných území. Je rozdíl, jestli se římská přítomnost omezila na několik vojenských posádek nebo jestli v provincii vznikly školy, divadla, chrámy, rozvíjel se čile obchod atd.

7. Geografická poloha – spojení s centrem

Komunikace s centrem je rovněž velmi důležitým faktorem. Větší či menší možnost komunikace samozřejmě nezávisí jen na prosté vzdálenosti od centra, ale i na dostupnosti území, existenci komunikací (např. silnic), četnosti kontaktů atd.

Komunikace umožňuje šíření jazykových vývojových tendencí, vzájemné působení regionálních variant, udržování povědomí o společném jazyce, působení literárních vzorů atd.

Vývojové tendence v jazyce se často šíří z politického a kulturního centra (v našem případě z Říma či Itálie) do okrajových oblastí. Je popsána řada případů, kdy změna „nedorazí“ až na konec území, kde se mluví daným jazykem. V případě češtiny je okrajovým územím česko-slovenské pomezí.

8. Možnost komunikace mezi provinciemi

Kromě spojení s centrem je dalším faktorem i propojení jednotlivých provincií, což opět umožňuje vzájemné působení ve všech oblastech života společnosti.

9. Izolace území (vpády kmenů)

Z toho, co bylo řečeno výše, vyplývá, že významnou úlohu může sehrát izolace určitého území. K izolaci některých provincií římské říše přispěly vpády různých kmenů. Nemuselo se jednat o izolaci totální, ale o zhoršení komunikace s centrem či jinými provinciemi.

Izolace mívá za následek svébytný vývoj. Rozdíly mezi centrem a danou oblastí se zvětšují, protože nemůže docházet k výměně a vzájemnému působení. Dalším důsledkem izolace bývá konzervativismus. V izolované oblasti se více či méně zakonzervuje „status quo“ a přetrvávají tam i jevy, které mezitím už v centru vymizely.

Z oblasti jazyka může být dobrým příkladem např. jazyk španělských židů, kteří se po vyhnání ze Španělska uchýlili do Rumunska a uchovali si až do dvacátého století jazyk vykazující charakteristiky španělštiny z konce 15. století. Dalším podobným příkladem jsou Volynští Češi.

ROLE JEDNOTLIVÝCH FAKTORŮ

Jak se jednotlivé faktory projevily na konkrétním území v konkrétním čase a jak se projevily z celkového pohledu?

To je velmi obtížná otázka, která nemá jednoduché řešení. V minulosti se objevovaly tendence **význam některých faktorů přeceňovat** a povyšovat je na všeobecně platné a vše vysvětlující principy. Z raného data příchodu Římanů do Hispánie se např. vyvozoval **tzv. archaický charakter** iberorománských jazyků. Řada autorů psala raději o konzervativním charakteru hispánské latiny ve srovnání např. s latinou v Itálii. Jedná se samozřejmě o závěry učiněné na základě psaných textů. Tzv. konzervativní charakter hispánské latiny je nejspíše výpovědí o dobré úrovni školství na území Pyrenejského poloostrova, nikoliv o charakteru každodenního mluveného jazyka jeho obyvatel.

Vznik románských jazyků se také připisoval tomu, že vojáci a obchodníci přicházející do provincií byli spíše z nižších společenských vrstev a šířili tam „lidovou“ latinu. Centrem kultury a vysoké jazykové úrovně měl zůstat Řím a Itálie, jakožto nejstarší podrobené a romanizované území. Tento pohled vychází z překonaného názoru o systému dvou jazyků používaných v římské říši (klasická x lidová latina), které mezi sebou prakticky nekomunikovaly.

Přeceňoval se také vliv substrátů na rozrůznění románských jazyků. Předpokládal se např. vliv oského dialektu v okolí španělského města Huesca (Osca > Huesca). Wright (2002: 299) píše, že dnes se s přímým vlivem substrátů (a **adstrátů**) počítá prakticky pouze v oblasti lexika.

SUBSTRÁTOVÉ JAZYKY

Jak již bylo řečeno, za substrátové označujeme jazyky, kterými mluvilo obyvatelstvo před příchodem latiny. Dalšími důležitými pojmy jsou **superstrát** a **adstrát**.

Superstrát je jazyk, který byl vnesen na určité území, později však zanikl a zanechal stopy v jazyce obyvatelstva. Superstrátem je např. jazyk Vizigótů v Hispánii, kteří se rychle romanizovali a přijali jazyk místního obyvatelstva. Vliv jejich jazyka se omezuje hlavně na vlastní jména (např. Rodrigo).

Adstrát je jazyk existující vedle jiného jazyka, který ho ovlivňuje, ale sám nezaniká. Funkci adstrátu plnila např. arabština v Hispánii. Mluví se rovněž o latině jako adstrátovém jazyku pro dnešní románské jazyky (latinská slova jsou např. základem pro různé odborné termíny).

Stručný přehled substrátových jazyků

Osko–umberština

Vlivu tohoto substrátu se přičítají např. latinská slova s intervokalickým *-f-*, např. *scrofa* > it. *scrofa*, rum. *scroafă*. Do latiny se v této pozici vyvinuly z indoevropského prajazyka hlásky *b* nebo *d*.

Etruština

Její prostřednictvím se do latiny dostala některá řecká slova. Spekulovalo se dokonce o vlivu etruských aspirovaných intervokalických *-c-*, *-t-*, *-p-*, který se údajně projevuje v toscánském dialektu. Od tohoto názoru se upustilo, protože první doklady o aspiraci v tomto dialektu pocházejí ze 16., možná z 15. stol.

Jazyky z jihu Itálie (mesapština) a jazyky Sicílie

Zbytky pouze v toponymech.

Jazyky Sardinie a Korsiky

Punština v toponymech a antroponymech.

Řečtina

viz samostatně

Jazyk Keltů

Keltové obývali rozsáhlé oblasti (S Itálie, Galie, část Hispánie, Britské ostrovy). Výhodou proti jiným substrátovým jazykům je možnost porovnání s dnešními keltskými jazyky.

Některé výpůjčky z jazyka Keltů jsou doloženy v latinských dokumentech, např. *carrus* „čtyřkolový vůz“ (stejného základu jako lat. *currus*), *carpentum* „vůz se dvěma koly“, *bracae* „galské spodní prádlo“ > šp. *bragas* „dámské spodní prádlo“, na jiné lze usuzovat na základě srovnání románských jazyků, např. staroitalské *croio*, provensálské a katalánské *croi* z keltského **crodius* „tvrdý“, srov. se staroirským *crúaid* a moderním irským *cruaidh*.

Ve Francii a S Itálii je mnoho toponym keltského původu, typické jsou např. složeniny s *dunum* „město“.

V souvislosti s vlivem jazyka Keltů se diskutovalo o vlivu na změnu $\bar{u} > \bar{ü}$ a na sonorizaci neznělých a oslabování znělých okluziv v intervokalické pozici, což je změna typická pro západní románské jazyky.

Baskové

Baskové jsou neindoevropským etnikem, které je dosud obestřeno řadou záhad. Není jistý jejich původ, často se zmiňuje teorie o jejich kavkazském původu. Další z teorií mluví o autochtonním původu, zkoumal se i vztah baskičtiny a iberštiny (asi ne přímý vztah).

Vliv baskičtiny je doložen v toponymech a antroponymech, z obecných slov jsou prerománského původu šp. *izquierda* „levý“, port. *esquedro*, kat. *esquerre*, gask. *(es)querr*, které pochází z baskického *ezkerr*.

Uvažovalo se také o vlivu baskičtiny na změnu *f- > h-* v kastilském dialektu. Dnes již bádatelé upustili od názoru o přímočarém vlivu baskičtiny. Wright (2002: 24) uvádí, že v kastilštině pravděpodobně existovaly dva alofony (typy) *f-*, z nichž jeden byl aspirovaný. Ten pravděpodobně preferovali obyvatelé baskických oblastí a díky nim se rozšířil.

Iberové (V a J pobřeží Hispánie)

Také s tímto etnikem je spojena řada nevyřešených otázek. Původem jsou snad z Afriky, jejich písmo dosud zůstává nerozluštěno, jejich jazyk je neznámý.

Další etnika na Pyrenejském poloostrově

Tartésové (JZ), Ligurové (V Pyreneje, za Pyrenejemi), Feničané, Řekové a Kartaginští (po-

břeží).

Illyřtina

Jazyk obyvatel Illyrica. Na tomto místě se vyvinul románský jazyk dalmatština, který má společné rysy s rumunštinou a latinskými prvky v albánštině.

Thráčtina

Je substrátem pro rumunštinu, patří k satemovým jazykům (stejně jako čeština). Thráčtina zanechala v rumunštině stopy v podobě sufixu *-esc* pro tvoření adjektiv a toponym (*românesc*, *București*).